

Helene Egnell

Om det inte vore för pogromen i Kielce vore inte Improperierna ett problem

Det är smärtsamt att inse att det som är vackert och meningsfullt för en själv också kan vara destruktivt. Kanske är det därför som ifrågasättandet av Improperierna väcker så starka känslor. Men i en tid då antisemitismen växer måste vi våga se hur den har förgiftat kyrkan inifrån, hur ont det än gör skriver Helene Egnell i den första av två artiklar om Improperierna vi presenterar i detta nummer av Svensk Kyrkotidning. I den följande artikeln ger Mattias Lundberg sin syn på improperierna.

Första gången jag hörde Improperierna blev jag helt knockad. Det var något av det vackraste och mest drabbade jag hade hört i en kyrka.

Det var innan jag hade gjort bekantskap med begreppen ersättningsteologi, deicidanklagelsen och teaching of contempt. Men när jag väl gjort det kunde jag inte undgå att höra att texten bokstavligen anklagar det judiska folket kollektivt för att ha dödat Jesus, och att om intentionen är att den kristna församlingen ska känna sig anklagad är det ett uttryck för ersättningsteologi.

Inte någon gång under min teologiska grundutbildning fick jag lära mig något om den antijudiska tendensen i den kristna traditionen. Det var först under arbetet med min doktorsavhandling som mina ögon öppnades då jag läste Rosemary Radford Ruethers *Faith and Fratricide*. Först då stod det klart för mig i hur hög grad kristen teologi hade formulerats som en antites mot "den Andre", d v s sitt judiska ursprung. Först då fick jag läsa om Chrysostomos antijudiska retorik, om långfredagspredikningar som hetsade mot judarna, om hur man tvingade en jude att stå utanför kyrkan för att bli utsatt för församlingens spott och spe, hur kristna begav sig till de judiska kvarteren för att utkräva hämnd för att judarna dödat Kristus.

Tre antijudiska teman

Ibland ställs frågan "men varför har judarna utsatts för så mycket förföl-

jelse?" och inte sällan blir svaret "folk är avundsjuka för att de är så framgångsrika". Följdfrågan varför just framgångsrika judar (som ju trots allt är en minoritet såväl av samtliga judar som av antalet framgångsrika personer) väcker särskild avundsjuka ställs sällan. Tyvärr borde svaret snarare lyda "därför att den kristna kyrkan genom seklerna har fört en hatkampanj mot dem". Att en religiös sekt formar sin identitet i opposition gentemot den tradition den har sitt ursprung i och är på väg att bryta sig loss från är inget konstigt. De som skrev skrifterna i det som skulle bli vårt Nya Testamente trodde att de levde i den yttersta tiden. Inte kunde de ana att deras hårda ord mot sina trosfränder århundraden och årtusenden senare skulle leda till förföljelser och till slut ett försök att utplåna hela folket.

I korthet har de kristna anklagelserna mot det judiska folket tagit sig tre olika uttryck:

1. Deicidanklagelsen. Judarna var gudsmördare. De tillskrevs kollektivt och individuellt hela ansvaret för Jesu – Guds sons – död på korset.
2. Ersättningsteologin. Till följd av att judarna vägrat acceptera att Jesus var Messias var de kristna det nya gudsfolket. Det gamla förbundet hade ersatts av det nya.
3. "The teaching of contempt", ett begrepp som myntades av den judiske historikern Jules Isaac. Judendomen framställdes i så mörk dager som möjligt, för att kristendomen

skulle framstå i desto klarare sken.

Dessa teman har genomsyrat kristen teologi på ett så genomgripande sätt att det knappast är meningsfullt att fråga om en text har en antijudisk intention eller om den bara är antijudisk by default. När Anders Frostenson skrev "Mose gav oss lag och krav, Jesus lyfter bördan av" (SvPs 331:6) var det förstås inte med någon antijudisk intention – han bara reproducerade den "teaching of contempt" som vi haft med oss åtminstone sedan Martin Luthers tid, där judendomen framställs som "lagisk" och tyngande i kontrast till kristendomens befriande budskap.

Improperierna står alltså i en tradition där det judiska folket som kollektiv anklagas för den tortyr och avrättning som den romerska ockupationsmakten utövade mot Jesus. Tendensen att betona de judiska ledarnas roll, och vilja friskriva det romerska imperiets företrädare finns ju redan i evangelierna, men i den senare kristna retoriken försvann snart de romerska makthavarna helt, och judarna stod ensamma med skulden.

Ersättningsteologins mekanismer

Syftet med att sjunga Improperierna på långfredagen var förvisso att mana församlingen och den enskilde kristne till bot och bättring. De är ett retoriskt mästerverk, och med Palestrinas kongeniala musik väcker de verkliga känslor av ånger och botfärdighet. Men den allegoriska eller typologiska framställningen reduce-

rar judarna till en bild för den kristne – och dessutom till en bild av den kristne i egenskap av syndare. Juden blir urtypen för den som är otacksam och vänder sig bort från Gud. Den botfärdige kristne uppmanas alltså att inte vara som judarna som förnekade och dödade Jesus – utan att bli en del av det nya Gudsfolket, ”det frälsta Israel” till skillnad från det förkastade (jfr Laudamus, SvPS 641:7). Så ser ersättningsteologins mekanismer ut.

Men att själv bära på skulden till att ha dödat Guds son är en tung börda, och vår benägenhet alltifrån Syndafallet att skylla ifrån oss är stor. Så även om gemene kyrkobesökare på medeltiden förstod att texten riktade sig till de kristna så låg nog tanken nära till hands att tänka att det ändå finns de som är värre, som bär på en tyngre skuld. Om hen hade lyssnat till en predikan som anklagade judarna, vilket inte var ovanligt, och till långfredagsbönen om de ”perfida judarna” (som försvann ur den katolska liturgin först efter Andra Vatikankonciliet) låg det nära till hands att bege sig till ghettot för att utkräva hämnd.

Dessutom: om judarna nu var så ondskefulla att de dödat Guds son, så ville de säkert döda de kristna också, t ex genom att förgifta brunnarna eller kidnappa deras barn, döda dem och använda deras blod när de bakade sitt matze-bröd. Sådana anklagelser låg bakom de pogromer som regelmässigt bröt ut i Östeuropa fram till modern tid. 1946, året efter att koncentrationslägren öppnades, ledde denna ”blood libel” till att 42 judar och två icke-judar, bland dem barn och havande kvinnor, dödades i en pogrom i den polska staden Kielce.

Det började alltså inte med Förintelsen, och det slutade inte där. Under den gångna påsken misshandlade och brände en mobb på långfredagen en stor docka utstyrd som en ortodox jude med texten Judas 2019 i den polska staden Pruchnik.

Verkningshistorien är problemet

Om det inte vore för den förfärliga verkningshistoria som följt av kyr-

kans antijudiska förkunnelse skulle det alltså inte vara något problem med att framföra Improperierna och tolka dem allegoriskt. Men nu är de en del av denna historia, och innan vi rensat kyrkan från det antijudiska gifftet har jag svårt att se att vi ska kunna använda dem.

”Det var som ett besök hos optikern” sade en av deltagarna i symposiet Att måla ”den Andre” på väggen om antijudiska stereotyper i kyrkonsten som hölls i Uppsala i mars. Många av deltagarna såg plötsligt det de inte tidigare sett: hur nidbilder av judar finns i medeltida kyrkor över hela vårt land, hur bilder påverkar oss och hur dessa bilder uttrycker kyrkans antijudiska förkunnelse. Och har en väl sett det är det svårt att bortse från det igen.

Vi hoppas nu att detta symposium dels ska få en uppföljning i form av en handledning för hur vi kan använda kyrkorummen som pedagogiska redskap för att undervisa om den kristna antijudaismen, dels ett nytt symposium om ett år, där musiken får stå i fokus. För Improperierna är ju inte det enda musikverk som är problematiskt ur denna synpunkt.

Symposiet om kyrkokonst väckte inte så starka känslor. Nordiska motståndsrörelsen uppmärksammade visserligen symposiet på sin hemsida, vilket föranledde massiv närvaro av såväl polis och säkerhetspolis som väktare – men inifrån kyrkan hördes ingen kritik.

Jag gissar att det beror på att vi inte känner så starkt för de bilder som har antijudiska motiv. Ingen har suttit i kontemplation inför judesuggan i Uppsala domkyrka, de antijudiska motiven är ofta perifera även om de finns där. De sitter bokstavligen i väggar, men det är inte bilder som är centrala i vår gudstjänst.

Hakar i många olika diskussioner

Musiken berör oss känslomässigt på ett annat sätt än bildkonsten. Och många känner starkt för Improperierna, det har jag förstått. Ingenting som jag har skrivit har fått så starka och

rentav aggressiva reaktioner som de texter där jag försökt problematisera Improperierna.

Att konfronteras med att något som är vackert också kan vara ont är svårt. Det tar emot att inse att det som betytt mycket för ens andliga liv bär på frön till något destruktivt.

Men jag tror även att diskussionen om Improperierna också hakar i andra diskussioner. Den kan ses som ett led i ”PK-elitens” vilja att ta bort allt anstötligt, den hamnar i samma kategori som Pippi i Söderhavet, Tintin i Kongo och chokladbollar. Och ja, den hör hemma där. Vid symposiet i Uppsala visade Joanna Rubin Dranger övertygande vad som är problematiskt med Hergés bilder av afrikaner, och vad de bilderna gör med vår attityd till levande afrikaner.

Men det handlar också om en inomkyrklig diskussion där ”liberalteologer” anklagas för att vilja tona ned allt som har med synd och skuld att göra. Ska vi inte få ägna Långfredagens gudstjänster åt att begrunda vår synd? Ska alla trons grundvalar monteras ned? Vad händer med klassisk kristen tro?

Det är sant att samtalet om synd, skuld och syndabekännelsens roll i vår kyrka ofta förs på ett ytligt plan. Men om klassisk kristen tro är beroende av att uttryckas i antijudiska, ersättningsteologiska termer behöver vi kanske omdefiniera det begreppet? Kan vi tala om reell skuld på ett adekvat sätt utan att skuldbelägga? För jag är medveten om att problematiserandet av Improperierna kan ses som ett sätt att skuldbelägga och anklaga människor som inte vill kännas vid den etiketten för antisemitism. Och än en gång – anklagelser gör att vi vill hitta en syndabock och förlägga skulden någon annanstans.

Så ja, jag finner att Improperiernas gudsbild, med en gud som anklagar antingen det judiska folket för något som det romerska imperiet bar ansvar för alternativt den enskilde kristne eller den kristna gemenskapen för att ha dödat sin frälsare, inte stämmer överens med den Herre och Mästare som sade ”Gå i frid, inte hel-

ler jag dömer dig”, ”Gråt inte över mig utan över er själva och era barn” och ”Fader förlåt dem, de vet inte vad de gör”. Alldeles oavsett den antijudiska tematiken känner jag inte igen evangeliernas Jesus i Improperierna, och inte heller den ”gammaltesta-

mentliga Gud” som visserligen kunde anklaga sitt folk som i Mikas bok (varifrån omkvädet i Improperierna är hämtat) men också tålde att Abraham, Job och andra argumenterade med honom.

”Gå först och försona dig med din broder”

I Matteusevangeliet (5:23-24) säger Jesus ”Om du bär fram din gåva till offeraltaret och där kommer ihåg att din broder har något otalt med dig, så låt din gåva ligga framför altaret och gå först och försona dig med honom; kom sedan tillbaka och bär fram din gåva.” Som kristna har vi något ”otalt” med våra judiska systrar och bröder sedan snart 2000 år tillbaka. Improperierna är en gåva som vi i Svenska kyrkan i bästa välvilja har burit fram till Gud åtminstone sedan 1986 då de kom in som fakultativt

moment i Kyrkohandboken, men i någon mån innan dess också. Är det inte dags att lägga ned den gåvan, åtminstone tillfälligt, för att söka försoning med den judiska gemenskapen? Tänk om Stilla veckan och långfredagen kunde bli en särskild tid för självrannsakan på det temat, både kollektivt och individuellt? Kollektivt kan vi t ex ställa frågan: ”Kunde vi framföra detta verk, läsa denna text, utlägga den på detta sätt, om det satt en jude i kyrkbänken?” Individuellt kunde vi fråga oss: ”har jag sagt ifrån när någon i min bekantskapskrets gett uttryck för antijudiska stereotyper, eller har jag själv utan att vara medveten om det gjort det?” Vill vi lyssna till judiska systrar och bröder som inte kan se något annat än antijudisk retorik i Improperierna, som påpekar för oss att vår israelkritik ibland knyter an till antijudiska stereotyper eller som påpekar att vi än en gång använt begreppet ”gammaltestamentlig” på ett pejorativt sätt?

Frågan om Improperierna handlar alltså om något mer än ett enskilt musikstycke. Det handlar om att söka en kristen teologi där det antijudiska

inte är ett bärande moment. Det är en lång och svår process. Att avstå från Improperierna är en symbolfråga, men inte en tom symbol.

Till sist: går det att ”rädda” Improperierna i någon form? Kommer vi att komma dithän att vi kan ta upp denna offergåva igen? Eftersom den i sin originalform är ett sådant retoriskt mästerverk blir de flesta försök till omformulering otillfredsställande. Jag funderar på om en möjlig väg att gå vore att vända på subjekt och objekt: att det är församlingen som anklagar sig själv snarare än att vi lägger ord i Guds mun. Kanske kan omkvädet vara ”Vår Gud, vår Gud, vad har vi gjort mot dig? Förbarma dig!”, och kanske kunde verserna, om man vill hålla sig till bibliska texter, utgå från Matteus 23: ”Du var hungrig men vi gav dig inget att äta” etc?

Men jag tänker att en eventuell nyformulering av Improperierna inte ska ske förhastat, utan efter en längre process av självrannsakan och teologiska samtal med våra judiska systrar och bröder. Kanske försvinner önskan att bevara dem som en del i den processen, eller också uppstår en ny version som ett resultat av den. Det viktiga är att den kommer igång, och involverar så många som möjligt.

HELENE EGNELL

Stiftsadjunkt vid Centrum för religionsdialog, Stockholms stift

Följ Svensk Kyrkotidning på Facebook

Gå till facebook.com/svenskkyrkotidning och klicka ”gilla” för att få kontinuerlig information och uppdateringar om Svenska kyrkans viktigaste kritiska röst.